

KAQCHI' WUJ

Rujuk'al wuqu'

Oxlajuj B'aqtun
Wa'ix K'atun

Wa'ix Tun
Waqi' Winäq

Lajuj Q'ij
Kaji' Tz'i'

**¡Kaqchikel ri qaxe'el!
¡E kaqchikela' ri qajotay!**

www.kaqchikel.almg.org.gt

K'AMÖL TAQ B'EY PA KAQCHIKEL CHOLCHI'

Junta Directiva de la Comunidad Lingüística Kaqchikel

Nab'ey k'amöl b'ey: Pedro Morejon Patzán

Ruka'n K'amöl b'ey: María Eugenia Esquit

Ajtz'ib': Levi Carmelina Lix Socop

Ajpwaj: Santiesteban Chicol Gámez

Nab'ey to'onel: Tobías Orlando Zamora Hernández

Ruka'n to'onel: Bartolomé Mariano Díaz Zil

Rox to'onel: Pedro Monroy Vasquez

XENUK'UN RI KAQCHI' WUJ

Gloria Floridalma Xocop Simón
Byron Vinicio Socorec Yucuté
Joselito Vicente Cúmes Escajop
Justa Rufina Chiroy Bixcul
Jorge Ancelmo Ixjotop Puac

XENIK'ON RUPAM RI KAQCHI' WUJ

Pedro Morejon Patzán
Rolando Chacach Catú
Juan Esteban Ajsivinac Sián
María Esperanza Tuctuc Mux

K'AMÖL B'EY SAMAJ

Pedro Morejon Patzán

KAQCHIKEL CHOLCHI'

Comunidad Lingüística Kaqchikel
6ta. Ave. 3-28 zona 4, la Joya Chimaltenango
Telefax: 7839-6577 7839-4147

E-mail: kaqchikel@almg.org.gt
Página Web: kaqchikel.almg.org.gt

Kaqulew abril 2013

NAB'EY TAQ TZIJ

Chupam re jun kaqchi' wuj re',
niqasöl apo chawäch ri q'ajanel taq
tzij, ruma e k'o taq chikopi' kib'ini'an
achi'el ri taq kich'ab'äl rije'.

Ojer kan, jantape' xkokisaj ri ajilanik
ri qati't qamama', ruma xa b'a akuchi'
nik'atzin chawe ri ajilanik, chupam re
Kaqchi' Wuj re' xtawil rusolik ri maya'
ajilanik, man k'ayew ta nawetamaj, xa
xe taya' ak'u'x richin nik'oje' kan pan
ajolom ri taq ajilab'äl ri nutikirisaj el
rik'in ri **jun** k'a pa **b'elejlajuj**, xa xe
re nawetamaj el, man k'ayew ta xtub'än
el chawäch ri ch'aaq' chik taq ajilab'äl.

K'a ri' nipe jun peraj tzijonem pa ruwi'
ri maya' taq samaj ri nikib'än ri
qawinaq ke la' pa tinamiit Tz'olajya'
chuqa' k'o ka'i' taq samaj richin nisol
apo rub'eyal ri samaj.

Chuqa' niqaq'alajirisaj apo chawäch
jujun ruwäch ri aq'om q'ayis, ruma
k'atzinel niqetamaj apo kib'anob'al
ri nan ri ye'aaq'oman.

K'a ri' k'o jun b'ix chuqa' k'o jun
ka'i' oxi' taq suq'aaq', re re' kichin ri
winaqi' ri k'a ri' nikitijoj apo ki' chi
ruch'ab'exik ri Kaqchikel ch'ab'äl.

Pa ruk'isib'äl k'o ri nimaläj rub'ix
Iximulew amaq' chuqa' jun ti
Ch'uticholtzij.

RUCHOLAJEM

MAYA' TIJONĪK..... ☰

MAYA' B'ANOB'ÄL ☱

RUSIJAL QACH'AB'ÄL ☲

Q'ajanel taq tzij (palabras afectivas):

Ri q'ajanel taq tzij yeruq'ajuj b'ix, ruk'oxomal jun xa b'a achike silonem, kik'oxomal ri taq wachinäq, kib'ix ri tz'ikina' chuqa' kich'ab'äl ri chikopi'.

Ruma ri kib'ix ri tz'ikina' ja re' kib'i' ya'on chi ke.

Niqaq'alajirisaj apo jun ka'i' oxi' taq tz'etb'äl:

**Tuktük
tuktük nub'än ri
tuktük chi ruq'a'
ri ti che'.**

**Ch'ök Ch'ök,
ch'ök nub'än ri
ch'ök.**

**T'uq t'uq t'uq
nub'än ri t'uq
Yerumöl ri taq
ral.**

Qo'l, qo'l nq'ajan
pe ri qolqöl Qo'l qo'l
nub'än pe.

Witz' witz' niq'ajan
ri ch'oy witz' witz'
nub'än pe

MAYA' TIJONIK

Ri q'ajanel taq tzij yetz'ib'äx ruma yeq'ajan toq yeqasiloj jujun taq wachinäq, achi'el re taq tzij re'.

joq'/q'ap	qitz'	mutz'
b'uj	witz'	puq'/tz'uj/chuq'
pluq'/puq'	tz'aj	jor
plaq'/paq'	watz'	kuq' kuq'

Samaj:

Xqetamaj achike rub'eyal ri q'ajanel taq tzij, wakami tiqatz'aqatisaj re taq b'ab' re'.

Chi pluq' xub'än ri _____ ruma xta' lxchel tajin nimuxan.

Pa ruwi' ri tuj _____ nkib'än ri ch'oyi'.

Toq nub'än ruway ri wati't, kan _____ nub'än ri ruq'a'.

T'uj t'uj nub'än ri _____ ruma xintz'ët jun xib'inel.

Qo'l qo'l nub'än pe ri _____ pa ruko'k.

RI AJILAB'ÄL

Ri ajilab'äl nk'atzin chi qe richin nqatz'ët jarupe' wachinäq e k'o, chuqa' richin yeqanük' chuqa' yeqacholajij ri wachinäq.

Chi kijujunal ri ajilab'äl kichajin kixe'el chuqa' rij tzij. Ja k'a ri **wa'ix chuqa' ri jun**, man nkik'waj ta rij tzij, xa xe toq nqaxim apo ri jun rik'in ch'aqa' chik ruxe'el taq tzij nqokisaj ri **ju**.

Ke re' kitz'ib'axik ri ajilab'äl:

Raíz/ Ruxe'el	Sufijo/ rij tzij	Número/ ajilab'äl	
wa'ix	--	Wa'ix	0
jun	--	jun	1
ka/ kab'	i'	ka'i'	2
ox	i'	oxi'	3
kaj	i'	kaji'	4
wo	o'	wo'o'	5
waq	i'	waqi'	6
wuq	u'	wuqu'	7
waqxaq	i'	waqxaqi'	8
b'elej	e'	b'eleje'	9
laj	uj	lajuj	10

Rij tzij, ruwäch tzij, afijo xiltzij.

Richin nqanük' ri ajilab'äl chi k'a pa b'elejlajuj, nab'ey k'o chi nqatz'ib'aj qa ri ruxe'el ri ajilab'äl k'a ri' nqatz'ib'aj ri lajuj.

Raíz	Número	
julaj	julajuj	11
kab'laj	kab'lajuj	12
oxlaj	oxlajuj	13
kajlaj	kajlajuj	14
wolaj	wolajuj	15
waqlaj	waqlajuj	16
wuqlaj	wuqlajuj	17
waqxaqlaj	waqxaqlajuj	18
b'elejlaj	b'elejlajuj	19

Kaqchi' Wuj

Ka'i' rub'eyal rutz'ib'axik ri ajilab'äl nik'o pa ruwi' ri juk'al.

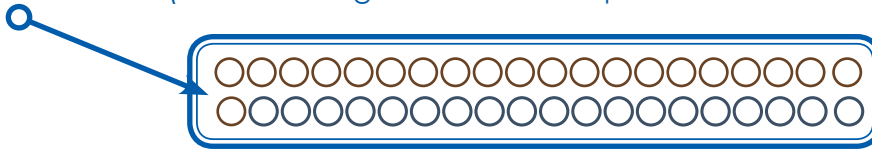
Tununel ajilanik: Nab'ey k'o ri k'al k'a ri' ri junilal.

Juk'al jun / 21	kak'al oxí' / 43	wok'al wo'o' / 105
Una veintena más uno	dos veintenas más tres	cinco veintenas más cinco
Lajk'al lajuj / 210	kab' lajk'al wuqu' / 247	wolajk'al jun / 301
Diez veintenas más diez	doce veintenas más siete	quince veintenas más uno

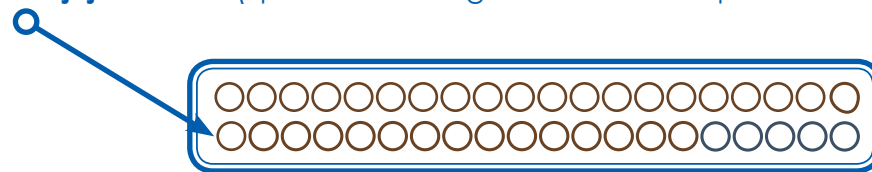
K'amonel ajilanik: Nab'ey niqab'ij ri junilal k'a ri' niqab'ij ri k'al k'o chi niqichinaj apo rik'in ri ru/r.

MAYA' TIJONIK

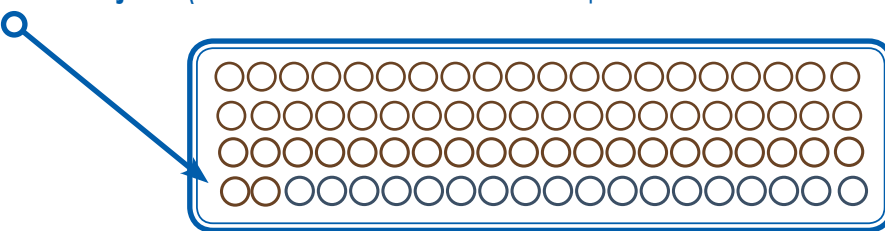
21 = **Jun rukak'al** (uno de la segunda veintena que se esta formando)

35 = **wolajuj rukak'al** (quince de la segunda veintena que se esta formando)

62 = **ka'i' rukajk'al** (dos de la cuarta veintena que se esta formando)

MAYA' TAQ SAMAJ

Pa tinamiit Tz'olojya' k'a nikiya' na rejqaalem ri maya' taq samaj ri kik'utun kan ri qati't qamama'. Konojel ri winaqi' ri ye'aläx pe chuwäch ri ruwach'ulew, nikitzijoj ri taq k'exelom, chi toq jun ak'wal naläx ruk'amon pe jumul rusamaj ri xtuk'owisab'ej chupam ruk'aslem. Ri te'ej tata'aj man tikirel ta nikiq'ät kirayib'al ri kajk'wal, achi'el ta jun xtän rija' ri rusamaj ruk'amon pe, ja ri k'exelom, we man xtusamajij ta ri rusamaj jik rija' jantape' xtiyawäj. Ruma ri Ajaw ronojel tz'aqät ruya'on kan chuqa' ronojel yek'atzin ri e k'o chuwäch ri ruwach'ulew. Ri qati't qamama' kik'utun kan chi qawäch chi k'o chi niqato' qi' qonojel röj winaqi', toq k'o ruk'ayewal jun qach'alal tiqato', mani niqak'ek'ej ri qato'ik, chuqa' mani yeqatz'ila' ri winaqi', ri chikopi', ri rutikomal ri ruwach'ulew, ruma qonojel xa qach'alal qi', qachaq', qanimal qi'. Chuqa' k'utun kan chi qawäch rub'eyal ruchajixik ri qate' ruwach'ulew.

MAYA' B'ANOB'ÄL

Niqaq'alajirisaj apo chiwäch jujun taq samaj ri yeb'an ke la' pa tinamiit Tz'olojya'.

1. RI AJYUQÜY B'AQ.

Pa re tinamiit re' e k'o cha oxi' winaqi' ri nikib'än utzil b'aaqil, ka'i' achi'a', jun ixöq, rije' kib'anon pe utzil chi ke ri winaqi' ri kikajin kib'aaqil. Xa xe re oxi' winaqi' re' nkib'än utzil, we man ye'ilitäj ta ri ajyuqüy b'aaq, jik ri winaqi' yeb'e pa aq'omab'al jay, we manäq yeb'e pa tinamiit San Pedro la Laguna. Toq jun winäq rukajin rub'aaqil, xa nik'achoj rik'in jun ajyuqüy b'aaq. Ri pixab'anik kib'in kan ri qati't qamama', toq röj niqil ri yab'il, janila k'atzinel yojraq'omaj jun tat, jun nan aq'omanel ruma rije' k'o janila etamab'al kik'in chuqa' toq jun winäq nujäl ri' ri rub'aaqil k'o chi aninäq nuk'utuj utzil chi re jun ajyuqüy b'aaq richin nub'än utzil ri b'aaq.

2. RI K'EXELOM

Re jun samaj re', xa xe ri ixoqi' nikib'än pa taq tinamiit toq jun ixöq royob'en jun ak'wal, ri k'exelom janila retamab'al k'o ruma kan ja wi ri' ri rusamaj ya'on chi re, man xa b'a achike ta winäq tikirel nub'än re samaj re', ruma re samaj re' yalan ruk'ayewal, k'o chi pa rub'eyal yechajix ri ixoqi' ri koyob'en ak'wal.

K'a ja chupam re taq q'ij re' ye'awil k'i'y ixoqi' richin re samaj re' ruma e k'o molojri'il nikiya' kito'ik richin nikitijoj apo ki' pa ruwi' re etamab'al re' chuqa' niya' kisamajib'al richin tikirel yesamäj apo kik'in ri ixoqi'.

3. RI AJB'ANÖY AQ'OM RICHIN RUWA WINÄQ

Re jun samaj re', nkib'än ri ixoqi' ri ketaman achike aq'om nikokisaj chi ke ri ak'wala' toq k'o ruwa winäq chi ke ri ak'wala'. Rije' nikokisaj xa xe ri aq'om q'ayis, k'o chuqa' nikokisaj ri kaxlan aq'om.

Nikib'ij chi k'o ruwa winäq richin q'ab'arel, richin etz'anem tz'i', chuqa' toq jun ixöq royob'en ak'wal nuya' ruwa winäq chi ke taq ak'wala', q'opoji' chuqa' nima'q taq winaqi'. Xa xe rije' ketaman ri achike aq'om nikokisaj.

4. RI AJQ'IJ.

Pa tinamiit Tz'oloyja' e k'o ri nan, ri tat e ajq'ija', nkib'än ri xukulem rije' tajin nikik'asb'a' kina'oj ri qati't qamama' richin jantape' yematyoxin rik'in ri Ajaw ruma ri Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew ruya'on ri k'aslemal.

5. RI AJ ELESANEL K'IXAWI'.

Man konojel ta ri winaqi' yekowin nikit'ët toq jun winäq k'o k'ixawi' pa rujolom. Re winaqi' re', kan k'o kitz'eteb'al richin nkil ri k'ixawi'. Nikib'ij chi ri k'ixawi' achi'el ta taq k'ix e q'anq'öj, achi'el ruk'ixal ri noxti'. Re' jun yab'il re' ruma e k'o ak'wala' nikixib'ij ki', ruma ri xib'iri'il yek'iy pe ri taq k'ixawi' pa kijolom.

6. RI AJKEM.

Re jun samaj re', ja re' ri kemoj xa taq po't, taq pas, taq su't, chuqa' ri uq. Ja re' ri kisamaj ri ojer kan taq winaqi', konojel yekemon, k'a toq xek'ulun pe ri nik'aj chik taq na'oj akuchi' nkokisaj ri t'isb'äl tzyäq richin yekemon, k'a ri xkiya' kan rukemoxik pa taq kochoch. Wakami, xa xe nikokisaj ri k'ak'a' taq tzyaqb'äl.

7. RI AJB'ANÖY PAWI'AJ

Pa ri tinamiit chuqa' e k'o winaqi' ri yeb'ano taq pawij'aj, e k'o jalajöj kiwäch, e k'o ko'öl, nima'q, kichin ak'wala' chuqa' kichin nimawinaqi'. Richin nkib'än ri taq pawij'aj, nikokisaj ri tul, e k'iy winaqi' pa taq ruq'a' tinamiit k'a nikokisaj na ri pawij'aj toq nkib'än jäch' chuqa' toq yetiko'n.

8. RI AJB'ANÖY POP

Ri winaqi' yeb'ano ri pop, xa xe ri e k'o chunaqaj ri choy, ruma chi kinaqaj e k'o ri tul, ruma rik'in ri' nkib'än ri taq pop.

9. RI KARUNEL

Man konojel ta ri winaqi' yekowin nikichäp ri taq kär chuqa' ri taq täp, ruma ri' kan e k'o ri winaqi' yechapon kichin. Pa ri tinamiit San Antonio Palopó, Santa Catarina Palopó ja ri' ri tinamiit akuchi' e k'o ri winaqi' ri kan yalan kisamaj k'o, ruma rije' kan jeb'ël yekowin nikichäp ri taq kär chuqa' ri taq täp, re winaqi' re' rije' nikik'ayij ri taq kär.

10. RI SAMAJELA' PA JUYU'

Ri winaqi' nikib'än xa b'a achike samaj pa ruwi' ri tikonik, jalajöj taq samaj nib'an pa juyu', achi'el ri winaqi' ri nikiqasaj ri taq che' rik'in k'uxub'äl ch'ich', rik'in ikäj. Ri nikib'än rije' rik'in ri taq che' ja ri tz'aläm, ri tem, kan k'o wi kuchuq'a', ruma ri achi'a' ojer kan janila kuchuq'a' ruma ojer kan xa xe ruwäch ichaj nifij. Ri q'ij xjalatäj, wakami xa xe chik nikokisaj ri ret'k'uxub'äl ch'ich'.

11. RI YEB'ANON JÄCH'

Rub'anon kan ojer, ri winaqi' toq napon ri ruq'ijul richin ri jäch', ri winaqi' kach'alal ki', chuqa' ri man kach'alal ta ki', nikimöl ki' richin yeb'ejach'on, janila wi üt zesamäj ruma janila xkito' ki', pa jun q'ij yeb'e rik'in jun winäq, ri ruka'n q'ij yeb'e rik'in jun chik winäq ke ri' rub'eyal nikito' ki', man nikitoj ta kiq'ij ri winaqi'.

12. RI B'ANÖY CH'AKÄT, CH'ATAL, CH'AT CHUQA' RI YAKB'ÄL TZYÄQ (ajanel)

Rub'anon kan ojer, e k'o jalajöj winaqi' yeb'anon re jun samaj re', ruma man kan ta xk'iyir kipwaq man xekowin ta chik xkib'än re samaj re'. Wakami xa e jujun e k'o yan chik pa taq ruq'a' tinamit, ri k'a nikib'än na re jun samaj re', ja ri tinamit Tz'olojya', ruma rije' kan k'o kiq'ij, kina'oj, kisamajib'al richin yesamäj, ruma ri' chi la' Tz'olojya' ronojel q'ij wiaq'ij e k'o yek'ayin pa k'ayib'äl.

13. RI YE'ETAN ULEW

Xa jujun winaqi' ye'etan ri loq'oläj ulew, toq ri winaqi' nikik'ayij kijuyu' nikoyoj ri tat ri kan ketaman ri ketal ri ulew, ruma rije' nikib'ij chi ketaman ronojel kik'ulb'a't ri taq juyu'. Rije' nikokisaj jun saqk'am, ruma re saqk'am re' man nuyüq ta ri' chuqa' kan k'o jun kiche' etok'al, nikib'ij ri tat chi ja ri' ri kan yalan rejqalem nikiya' ruma ri ch'ich' etok'al, ri ch'aqa' chik taq k'am man yek'atzin ta ruma k'o chik jun rub'eyal ri raqän etab'äl.

14. RI KAMISANEL AQ

Man kan ta konojel ri winaqi' yekamisan taq aq, ruma nikib'ij ri winaqi' chi k'o jun rub'anikil richin nikikamisaj. Pa ruwi' kikamisaxik ri jalajöj taq chikopi' ri tikirel yefij chuqa' xa xe rije' yekowin nkib'än re samaj re' chuqa' xa xe rije' ketaman rub'eyal ri samaj.

15. B'ANÖY B'OJO'Y

Pa ri tinamit San Antonio Palopó e k'o winaqi' nikib'än liq' taq b'oyo'y rik'in ulew, yekib'än taq kikotz'ijal, achi'el ri taq xara, läq, nimaxara chuqa' ri taq kotz'ijb'äl, ri winaqi' ri b'anöy b'oyo'y nkixöl ri taq kik'ayij ruma nikajo' yek'ayin, re taq b'oyo'y e k'o nima'q, e loman chuqa' e k'o e koköj, kan jeb'ël ok ri kisamaj, ri winaqi' e q'anchi' nikilöq' ri taq b'oyo'y ruma kan yalan e jeb'ël ok chuqa' janila rejqalem nikiya' ri q'anchi' ri kib'anob'al ri maya' taq winaqi'.

16. RI B'ANÖY KAQÄN ASARON, IKÄJ CHUQA' K'OTB'ÄL ULEW

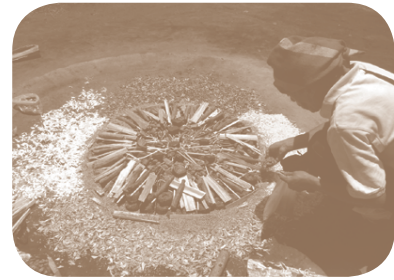
Pa taq jalajöj tinamit e k'o winaqi' ri kan xa xe rije' nikib'än taq raqän ri samajib'äl ruma nikib'ij rije' chi man ronojel ta che' tikirel nokisäx richin samajib'äl, chuqa' man xa b'a achike ta q'ij nikichöy ri che', k'o chi pa ri'j ik' yechöy ri taq che'.

Nab'ey samaj:

Tatz'ib'aj pa ruwi' re taq jux re', achike kismaj re winaqi' re' ri e k'o pa wachib'äl.

MAYA' B'ANOB'ÄL

Ruka'n samaj

Tatz'ib'aj achike na'oj xuya' kan chawe pa ruwi' re maya' taq samaj re'.

Rejqalem ri AQ'OM Q'AYİS

Ri qati't qamama' k'i'y ketamab'al xkik'üt kan chi qawäch, jun chi ke ri etamab'äl ja ri rokisaxik ri aq'om q'ayis, pa maya' na'oj nım rejqalem ruma ojer kan ri qati't qamama' toq xkıl yab'il, riye' jantape' xkaq'omaj ki' rik'in ri aq'om q'ayis chuqa' jantape' xkitij ri jalajöj ruwäch taq ichaj, ruma k'a ri' k'i'y juna' xek'ase' chuwäch ri ruwach'ulew.

Röj ri maya' taq winaqi' k'o chi niqaköl ri ketamab'al ri qati't qamama' ri kiya'on kan chi qe, ruma xqasäch yan re b'anob'äl re', man k'ayew ta retamaxik chuqa' man k'i'y ta pwäq nirajowaj richin niqaq'omaj qi' rik'in ri yab'il.

Tzijonem

Pa ruq'a' tinamiit "La kanoa" richin ri tinamiit San Andrés Semetabaj Tz'olajya', xa xe chik e kaji' nan ri k'o ketamab'al pa ruwi' rokisaxik ri aq'om q'ayis, k'a ri' jun chi ke ri nan xb'an jalajöj taq k'utunik chi re pa ruwi' ri aq'om q'ayis. Wakami niqaya' apo rutzijol achike xub'ij ri nan, chuqa' re tzijonem re' janila nik'atzin chi qe röj, ruma majun qetaman ta re b'anob'äl re'.

RORA (RUDA)

Ri yab'il niraq'omaj ri rora, ja ri kik'uxaj ri ak'wala', ja ri ruwa winäq. Toq man kan ta yalan rub'anon ri ak'wal, k'o jun rub'eyal rokisaxik ri rora.

Rub'eyal rokisaxik ri Rora (Ruda)

Ri b'ukin rora: Xa xe niroqon jub'a' ri ya' pa jun ti b'ojo'y, toq xroqon, naya' pa jun ti xara ri ya', k'a ri' niya' jun ka'i' oxi' ruxaq ri rora chupam ri ya', k'a ri' nkitz'apij rik'in jun tz'apib'äl, k'a toq nitewär jub'a', tikirel nikiya' chi re ri ti ak'wal. Tikirel chuqa' nikiya' nik'aj alka-seltzer we ri ak'wal k'o jun rujuna', we ri ak'wal k'o jun ka'i' oxi' chik rujuna' tikirel nokisäx jun alka-seltzer.

Jupulik k'uxaj: nuya' k'uxaj chi ke ri ak'wala', ruma yekitz'ët toq ye'etz'an ri taq tz'i' chuqa' ruma jun q'ab'arel. Rub'eyal nokisäx ri rora: nikib'än jun xalq'at rik'in ka'i' ruxaq ri rora, k'a ri' nikipaxij jun saqmolo' chupam jun k'ojlib'äl, ri te'ej k'o chi nuya' kan ri k'ojlib'äl chuxe' ruch'at ri ak'wal; pa ruka'n q'ij k'o chi nimaq'a' yan nuch'aqij pa jun raqän siwan, pa jun raqän ya', xa b'a akuchi' na, k'o wi chi nöj, chuqa' akuchi' riye' man kan ta yeq'ax. Nub'ij ri nan chi toq yalan rub'anon ri ak'wal pa ri ruka'n q'ij ri saqmolo' kan tzakon rub'anon.

Jun chik yab'il ri niraq'omaj ri rora, ja ri rukiy pamaj, xa xe natzäk jun ka'i' oxi' ruxaq, k'a ri naqüm ruya'al.

Chuqa' xub'ij ri nan, toq nitz'apitäj rupam axikin, tikirel nawokisaj jun ti ruq'a' ri rora, naju' chupam ri axikin jun wo'o' ch'utaq ramaj, kan nijaqatäj ri axikin.

Ri jun chik rub'eyal; toq k'o jun xkäm, ri taq ne'y k'o chi niya' jun ruxaq rora pa ruwa kik'u'x

MAYA' B'ANOB'ÄL

richin majun achike n'kik'ulwachij chuqa' toq niwär k'o wi chi nkiya' kan pa ruch'akat ruwi' ri rora. Rokisaxik ri rora pa ri ramaj re', kan yalan k'o ruq'ij chuqa' rejqalem, ruma ri rujub'ulik ri rora, nkib'ij ri winaqi' chi ri e kaminäq chik ye'ok pa kanima ri taq ak'wala', nkib'ij chi yeb'eyaj, nikikanoj kich'ame'y richin ye'uxlan ruma ri' nikokisaj ri rora richin yeruxib'ij el.

Ri Xaqixaq (Ajenjo)

Nirraq'omaj ruki'y pamaj.

Rub'eyal rokisaxik ri Xaqixaq (Ajenjo)

Toq k'o ruki'y apam, tikirel natzäk jun kaji' ruxaq re q'ayis re'. Tiroqon na jun wo'o' ch'utaq ramaj, k'a ri' tikirel naqüm. Ütz naqüm jun xara.

Tikirel n'kiqüm ri ak'wala', chuqa' nima'aq taq winaqi'. Chuqa' tikirel nafij/nakach'ij ruxaq toq nq'axo jub'a' apam.

Ri man tikirel ta n'kiqüm re aq'om re'.

Toq jun ixöq royob'en jun ak'wal, man tikirel ta nuqüm ruma re aq'om re' yalan k'atän, rik'in jub'a nipe ri ak'wal ri man jani ramaj naläx, ruma ri' man tikirel ta n'kiqüm.

Ixk'i'j, alawina (hierba buena)

Ri yab'il nirraq'omaj re aq'om q'ayis re' ja ri xa'oj.

Ruma e k'o ak'wala' chuqa' nima'aq taq winaqi' yalan yexa'a', man nik'o' ta chi ke, re aq'om re' yalan ütz nawokisaj.

Rub'eyal rokisaxik ri ixk'i'j, alawina (hierba buena)

Re aq'om re' k'o oxi' ruwäch, k'o chi oxi' ruwäch ri alawina nawokisaj, k'o richin q'utu'n, k'o ri menta nib'ix chi re chuqa' k'o jun ri nik'ixan ri ruxaq. K'a ri' pa jun ti b'oyo'y natzäk jun ka'i' ruxaq, k'o chi oxi' ruwäch natzäk, tiroqon na jun wo'o' ch'utaq ramaj, k'a ri tikirel naqüm.

Ri majk'u'y (Hierba mora)

Nirraq'omaj ruki'y qulaj

Rub'eyal rokisaxik ri majk'u'y (hierba mora)

Jun b'oraj majk'u'y natzäk, man nib'e ta atz'am rik'in, toq xtzakatäj yan, naqüm jun läq ruya'al richin nik'achoj ruq'axomal ri qulaj. Chuqa' naqüm toq k'atän jub'a'.

Chuqa' jeb'ël ützt richin yerelesaj ri ruq'aq'al ri q'ij ri yek'ulun pe pan ach'akul, ruma yatruk'ät ri q'ij. Rik'in ri majk'u'y tikirel nawelesaj el.

K'o chi nakanoj ri majk'u'y ri k'a e alaji' na. Natun ri säq ronqs rik'in, ye'atzäk chi ka'i' pa jun xara. K'o chi naya' ruya'al chuwäch ri yab'il, jun ka'i' b'ey pa jun q'ij.

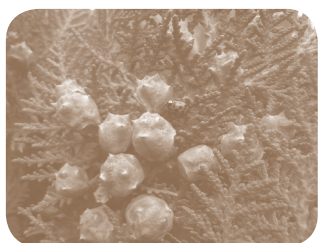
Ruwäch ri k'isis. (semilla de ciprés)

Achike niraq'omaj re aq'om q'ayis re':

Rukiy ka', (dolor/ infección de muela)

Rub'eyal rokisaxik taq ruwäch ri k'isis (semilla de ciprés)

Natzäk jun ka'i' oxi' ruwäch ri k'isis pa jun b'oyo'y, k'a ri' rik'in ri ruya'al naya' pa ruwi' ri aka' ri akuchi' k'o ruq'axomal k'o chi naya' jun oxmul, kajmul b'ey pa jun q'ij, richin nirelesaj el ruq'axomal ri aka'.

RI NIMASAQ'UL

Achike niraq'omaj ri nimsaq'ul

Ri raxkej. (Calambre)

Rub'eyal rokisaxik ri nimsaq'ul

Natzäk ka'i' nimsaq'ul. Ri nimsaq'ul k'o chi ye'awelesaj el pa oxi', chuqa' tikirel pa kaji' peraj, man nach'öl ta kan ri rij. Toq xtzakatäj yan, k'a ri' naqüm ri ruya'al.

Rutzijol

Re aq'om re' xa xe' nokisäx kik'in ri ixoqi' ri koyob'en ak'wal. Ruma toq e yawa' yalan nuya' ri raxkej pa taq ka', pa taq kaqän, rik'in ruya'al ri nimsaq'ul kan janila yeruto' rik'in ri yab'il.

Samaj

Tatz'ib'aj chuxe' qa, we rat awetaman ch'aqa' chik aq'om taq q'ayis chuqa' achike yab'il niraq'omaj.

B'ix

Ri ti Ixkalët

K'o jun ti Ixkalët
rub'ini'an Kory
xjote' chi rij
jun ti ruxaq che',
k'a chi ri' k'a janila
xb'ixan.

R'in k'o wochoch
chupam jun tz'il ya'
janila yikikot,
ruma k'o nuk'aslem.

R'in yenfij taq jüt,
chuqa' ri taq üs,
janila yikikot ruma,
ruma k'o nuk'aslem.

Wawe' ninwajo' yik'ase',
ruma konojel ri chikopi'
yinkajo', wawe' janila yikikot,
ruma k'o nuk'aslem.

**Tz'ib'anel: Justa Rufina Chiroy
Bixcul
Aj Tz'olojya'**

SUQ'AQ'

Ri q'oq', q'oq'
xb'e pa q'aa', xb'e pa q'aa'
ri q'oq', q'oq'
ruma ri' tiqaya' pa ya' ri q'oq'

Tz'ib'anel: Carlos Benjamin Concuá Pérez
aj Xenakoj

K'i'y, k'i'y parki'y
k'i'y, k'i'y k'isis
k'i'y, k'i'y k'im
yek'i'y pa k'ichelaj

Paq'ij iwir xe'ik'o'
ri ajxik' chikopi'
ruma wakami saq'ij

Säq, säq ri saqb'oj,
Säq, säq ri b'o'j,
e k'o chupam ri b'ojo'y,
ri erub'onin ri b'oninel.

Chuxe' jun k'otz'i'j
tz'uyül jun ajtz'ib',
nutz'ib'aj ri taq tzij
chupam ri tz'ib'awuj.

K'aqo'j kij ri ka'i' taq kök
e k'o pa kotz'i'j,
k'aqo'j kij ri ka'i' taq kuk
e k'o pa kiko'k.

Tz'ib'anel: Floridalma Xocop aj chi Xot

Ri aq xuju' raq' pa q'aa'
pa q'aa' xuju' raq' ri aq.

Tz'ib'anel: Jorge Anselmo Ixjotop aj Santiago Sacatepéquez

Ch'uticholtzij

tunuel ajilanik
k'amonel ajilanik
k'uxaj/ruwawinäq
k'ixawi'
k'uxub'äl ch'ich'

patrón aditivo
patrón sustractivo
mal de ojo
enfermedad por susto
sierra

tem
ret'k'uxub'äl ch'ich'
saq'am
etok'al
kotz'ijb'äl
t'isb'äl tzyäq

tendal/viga
motosierra
pita de maguey
metro
florero
máquina de cocer

¡ Kaqchikel ri qaxe'el !

¡ E kaqchikela' ri qajotay!

NIMALÄJ RUB'IX IXIMULEW AMAQ'

HIMNO NACIONAL DE GUATEMALA EN KAQCHIKEL

(Traducción corregida por CL Kaqchikel)

Nikikot Iximulew ri axajanil
majun b'ey tupalib'ej puch'unel
man kek'oje' qawinaq pa tijoq poqön
man tichub'äx awäch kuma ajtzayi'.

We ri chwa'q loq'oläj ruwach'ulew
xtiq'eleb'ëx kuma ri näj kepe
tirik'an pa kaq'iq' ri jeb'ël lakam
pa kamik pa ch'akonik xkojroyoj.

Qonojel

Tirik'an pa kaq'iq' ri jeb'ël lakam
pa kamik pa ch'akonik xkojroyoj
ri amaq' jantape' xtupab'a' ri',
xtirajowaj kamik chuwäch tijoq poqön.

Ri ojer kowiläj ch'ich' xajitz'ib'äx rik'in
xapoyisaj rik'in awuchua'a'
tukb'äl ulew richin ri tiko'n
ke ri' ch'ich' chay ri nuköl ak'aslem.

Ri qate' qatata' xetikir jun q'ij
kow kik'u'x xkirayb'ej xatkiköl
majun kik'el ta xb'iyin chi ach'akik
xatkiya' pa loq'oläj xajanil

Qonojel

Majun kik'el ta xb'iyin chi ach'akik
xatkiya' pa loq'oläj xajanil
nim kik'u'x xkisik'ij loq'oläj ab'i'
xya' ruq'ij rukolik ak'aslem.

Ri retal awachib'al achi'el ri kaj
akuchi' ninak'e' wi ri sutz'
tijoyowäx k'a ruwäch ri winäq
xtuna'ojij xtutz'ila' ri awachib'al.

Tikowin ruwäch kiq'ij ri awal
nkirayib'ej raxnaqil achi'el ch'akoj
man nkijech'uj ta ki' chuwäch ri oyowal
chukolik ri kulew, ri kochoch.

Qonojel

Man nkijech'uj ta ki' chuwäch ri oyowal
chukolik ri kulew, ri kochoch
xa xe' ri kina'oj nimarisab'äl
ri xajanil tinamital ruxajanil.

Pa ruwi' nım juyu' at li'an
ka'i' palow yewajäx xe'axikin
chi ruxe' ri kaqkøj q'anq'öj xik'aj
at si'il ruma ri jeb'ël maq'uq'.

Kijatzul maq'uq' k'o chuwäch awetal
rutob'al juyu' taq'aj Iximulew
näj ta k'a xtixik'an chi kaj
chuwäch ri kontur chuqa' ri köt.

Qonojel

Näj ta k'a xtixik'an chi kaj
chuwäch ri kontur chuqa' ri köt
tuyaka' el chi kaj pa ruxik'
Iximulew jantape' xkasik'ix.

www.kaqchikel.almg.org.gt

